

FATALE VROUWEN

De RoSa-factsheets maken u wegwijs in het gelijke kansenschap in Vlaanderen. Telkens wordt er op een bepaald terrein nagegaan wat de situatie is. Zowel bredere thema's als meer specifieke krijgen aandacht, naargelang de relevantie en/of beschikbaarheid van informatie en het voorhanden zijn van cijfermateriaal. Bedoeling is niet zozeer volledigheid te bieden maar wel op een overzichtelijke en toegankelijke manier de positie van de vrouw in Vlaanderen te schetsen. RoSa is sinds 1978 in Vlaanderen hét adres voor informatie en documentatie over gelijke kansen, emancipatie en vrouwenstudies in binnen- en buitenland.

Nr. 37 • jan 2005

Het vrouwbeeld dat in Vlaanderen leeft van de fatale vrouw is gebaseerd op het collectieve geheugen. Zoals iedere cultuur bezit ook Vlaanderen een archief van collectieve herinneringen en ervaringen, van archetypes en oerverhalen, van tradities en overleveringen. Aan die collectieve verhalen kan ieder zijn eigen interpretatie geven, niemand heeft het monopolie op de juiste uitleg. Iedereen kan uit het collectieve bezit materiaal ontfemen.¹ Kunstenaars putten al eeuwen uit dat collectieve depot. Telkens weer duikt het archetype van de levensgevaarlijke vrouw op in literatuur en beeldende kunst, in opera en film. Zo creëert Tom Lanoye in zijn roman uit 2002, "Het goddelijke monster", een Vlaamse versie van de femme fatale.²

*Ons collectieve geheugen combineert moeiteloos waar gebeurde feiten met mythen en legenden. Wij dragen elementen mee uit verschillende tijdperken en culturen zoals de joods - christelijke traditie, de Grieks-Romeinse cultuur, de Germaanse en Keltische sagen en legenden. Het type fatale vrouw varieert qua herkomst, haar typische kenmerken niet. Altijd draait het om **seksualiteit, macht, dood** en **de man als slachtoffer**. Niet zelden richt de fatale vrouw uiteindelijk ook zichzelf ten gronde.*

De fatale vrouw misbruikt de macht van haar buitengewone schoonheid, haar sensualiteit en seksualiteit om de ongelukkige held in haar netten te verstrikken en naar de ondergang te leiden. In de mannelijke fantasie wordt ze gezien als seksueel onverzadigbaar, een seksuele vampier (vandaar: vamp) die haar argeloze slachtoffers leeggezogen en vernietigd achterlaat. Haar duistere lusten zijn in staat om de mannelijkheid en de onafhankelijkheid van haar minnaars te laten wegsijpelen en enkel nog een leeg omhulsel van hun vroegere identiteit achter te laten. Alleen als de held kan ontsnappen uit haar omhelzing kan hij gered worden.³

¹ Sijbolt Noorda, Jaël, Judit & Salomé - Femmes fatales met een bijbels verleden. In: Fatale vrouwen: 1860-1910/ eindred. Henk Van Os (e.a.), Thijs Tromp. - Wommelgem: BAI, 2003. - 181 p. : ill. Met bibliogr. ISBN 90-76704-20-1 (p 43-53). RoSa exemplaar nr. V3/0353.

² Tom Lanoye, Het Goddelijke Monster. Prometheus Groep, 2002. 336 p. - ISBN: 9053335714

³ Bron: http://www.brainyencyclopedia.com/encyclopedia/f/fe/femme_fatale.html

Het beeld dat in Vlaanderen leeft over de fatale vrouw is dat van een subversief wezen: door middel van haar seksuele aantrekkingskracht, vermengd met een bitter vleugje morbiditeit, ondermijnt ze elke sociale en morele orde. Vermits ze geen grenzen respecteert, zijn de gevolgen onvermijdelijk nefast. Haar destructieve aard is zowel angstaanjagend als fascinerend. Ze creëert haar eigen wereld, met haar eigen perverse wetten.⁴

2. Notoire figuren uit het collectieve geheugen

2.1. ICONEN UIT DE GRIEKS - ROMEINSE MYTHOLOGIE

Circe

Ze is de dochter van de zonnegod Helios, en verandert haar vijanden in dieren door magische drankjes. Haar naam duikt al op in de Odyssea van Homeros. Tijdens zijn omzwervingen na de Trojaanse oorlog raakt Odysseus verzeild op haar eiland. Circe nodigt de hele scheepsbemanning uit op een feest, maar de achterdochtige Odysseus blijft bij de vloot achter. De manschappen doen zich tegoed aan de betoverde feestdis, waarop ze veranderen in varkens. Eén man doorziet de list en kan Odysseus waarschuwen die over tegengif beschikt. Circe is een variant op de femme fatale. Niet met haar schoonheid maar met haar toverkracht stort ze mannen in het verderf.

Medea

Zij is ook een gifmengster, ook zij gebruikt geen verleidingskracht maar toverdrank. Zij is de hoofdpersoon in een tragedie van Euripides uit 431 voor Christus. Haar motief is passie en wraakzucht, liefde die omslaat in haat. Ze wordt bedrogen door haar geliefde Jason, nadat ze hem heeft helpen vluchten voor de toorn van haar familie door haar eigen broer te doden. Ze brengt ook een aantal rivalen om, waaronder Glauce, Jasons nieuwe vlam, en haar eigen twee kinderen, om Jason te treffen.

Medusa

Als minnares van de zeegod Poseidon, voedt Medusa aanvankelijk onderdanig en braaf hun kinderen Pegasus en Chrysaor op. Haar fatale fout is dat ze in schoonheid kan wedijveren met de oorlogsgodin Athena. Daarom verandert de jaloeerse Athena haar in een monster met een verstenende blik. Haar lange krullen worden sissende serpentes. Al wie haar in haar ogen kijkt verandert in steen. Ze wordt o.a beschreven in Ovidius' Metamorfoses.

Clytemnestra

Ze is de dochter van Zeus en Leda en de vrouw van Agamemnon, de Griekse koning van Mycene. Haar zus is Helena van Troje. Als Agamemnon terugkeert uit de Trojaanse oorlog vermoordt Clytemnestra hem uit wraak, omdat hij hun dochter Ifigenia heeft laten offeren aan de godin Artemis. Zijn oorlogsbuit Cassandra, de Trojaanse zieneres zonder overtuigingskracht, moet er ook aan geloven.

Helena

De mooie Helena treedt op in zowel de Illias als de Odyssea van Homeros, in Electra, een tragedie van Euripides, en in talloze latere werken. Helena is getrouwd met Menelaos, koning van Sparta en broer van Agamemnon. Ze wordt ontvoerd door de Trojaanse prins Paris, aan wie Afrodite had beloofd dat Helena de zijne zou worden. Menelaos roept al zijn bondgenoten op om Helena terug te halen. Gevolg: de Trojaanse oorlog, die volgens Homeros losbreekt in 1194 voor onze jaartelling. Tien jaar later sneuvelt Paris en Menelaos neemt Helena terug mee naar huis. Wanneer Menelaos sterft, vechten verschillende troonpretendenten voor de opvolging en Helena, voor wie verbanning dreigt, doodt zichzelf.

⁴ Ann Brokken (e.a), Femme Fatale: tussen Liefde en Dood. Stad St. Niklaas, 1992. - 141 p. : ill. RoSa Exemplaar nr V3/0036

De Griekse mythologie vermeldt ook de **sirenen**, halfgoddelijke wezens met een vogellichaam en een vrouwenhoofd, dochters van de zeegod Phorkys of van de stroomgod Achelos. Met hun mooie maar fatale stem lokken ze argeloze zeelui naar hun eiland, waardoor de schepen op de scherpe klippen varen en zinken.

De **sfinx**, het monster uit Thebe, heeft het hoofd van een vrouw, het lichaam van een leeuw en de vleugels van een adelaar. Aan elke man die haar passeert geeft ze een raadsel op. Wie het antwoord niet weet, wordt door haar verslonden. Wanneer Oedipus de oplossing geeft, stort de sfinx zich in de afgrond.

2.2. ICONEN UIT DE KELTISCHE MYTHOLOGIE

Morgan le Fay of Morgana

Zij is de dochter van Ingraine en Gorlois van Cornwall en de halfzus van de legendarische koning Arthur. Wanneer Gorlois sneuvelt hertrouwt Ingraine met Uther. Samen krijgen ze een zoon, Arthur. Ingraine verliest nu elke belangstelling voor de kleine Morgana, die natuurlijk stikjaloers wordt op haar halfbroertje en razend kwaad op haar stiefvader. Daarom wordt ze van huis weggestuurd en opgevoed door haar tante Viviane, de magische priesteres van Avalon. Daar krijgt ze les in magie en kruiden en leert ze zien doorheen de nevelen van de tijd. Ze kan ook een andere gedaante aannemen.

Maar ze gebruikt haar macht voor kwade doeleinden. Ze doet zich voor als een verleidelijke schoonheid om mannen te laten doen wat ze wil. Als dat niet volstaat, neemt ze haar toevlucht tot verraad en moord. Een positiever beeld van haar wordt geschetst door Marion Zimmer Bradley in "The Mists of Avalon", de Arthurlegende herschreven vanuit het standpunt van de vrouwelijke personages.⁵

La belle dame sans merci

Deze genadeloze schoonheid wordt geportretteerd in de gelijknamige ballade (1819) van de romantische dichter John Keats. Het gedicht beschrijft de ontmoeting tussen een naamloze ridder en een mysterieuze fee. In een desolaat en somber landschap ontmoet hij een mooie vrouw "met een wilde blik" in haar ogen. Hij neemt haar mee op zijn paard naar haar elfengrot, waar ze de liefde bedrijven. In zijn slaap heeft de ridder een visioen waarin bleke koningen en prinses hem waarschuwen voor de dodelijke greep van de mooie en meedogenloze dame. Na die nacht in de grot dwaalt hij voortaan zelf bleek en kwijnend door het kille heuvellandschap. De mooie dame zonder genade heeft dus ook deze ridder de dood in gelokt, zonder opgaaf van reden. Sommigen suggereren dat de schoft haar in feite verkracht heeft en nu zijn verdiende straf krijgt.

2.3. BIJBELSE ICONEN⁶

Judith

Het oorspronkelijke verhaal van Judith stamt uit de periode van de Makkabeeën, in de zesde eeuw voor Christus. Judith is een Joodse weduwe van hoge afkomst uit de stad Bethulia, die belegerd wordt door de Assyriërs en hun aanvoerder Holofernes. Ze slaagt erin als mooie dubbelspion tot bij de vijandelijke opperbevelhebber te geraken. Holofernes hoopt op een erotisch onderonsje en bestelt voor haar een fijn diner in zijn tent. Geholpen door de fatale combinatie van haar verleidelijkheid en zijn begierigheid, grijpt ze haar kans en hakt ze zijn hoofd af met zijn eigen zwaard. Haar meid Abra smokkelt het hoofd het kamp uit. Wanneer Judith met haar trofee aankomt in Bethulia, verjagen de belegerde stedelingen de Assyriërs. Later evolueert het verhaal naar een allegorie, met Judith als zinnebeeld voor het jodendom dat triomfeert over de heidense vijand.

⁵ The Mists of Avalon, Marion Zimmer Bradley, Sphere, 1982, 1009 pp. / Vert. 2003 : Nevelen van Avalon. De Boekerij, ISBN 9022535436 .

⁶ Sijbolt Noorda, Jaël, Judit & Salomé - Femmes fatales met een bijbels verleden. In: Fatale vrouwen: 1860-1910/ eindred. Henk Van Os (e.a.), Thijs Tromp. - Wommelgem: BAI, 2003. - 181 p. : ill. Met bibliogr. ISBN 90-76704-20-1 (p 43-53). RoSa exemplaar nr. V3/0353.

Lilith

Een vroege vermelding van Lilith⁷ vinden we in het Oude Testament (Isaiah 34:14) als de eerste vrouw van Adam. In het Alfabet van Ben Sira, een commentaar op de bijbel uit de vroege middeleeuwen, vinden we beschrijvingen van oudere varianten uit de sumerische en hebreeuwse traditie van Lilith als een kindermoordenaress en gevleugelde nachtdemon die eenzame mannen belaagt.

Maar ze figureert in dit geschrift ook in een alternatief scheppingsverhaal. God vindt het niet goed dat Adam alleen is en daarom scheidt hij een vrouw uit dezelfde stof als Adam, niet uit zijn rib dus, en noemt haar Lilith. Ze wil geen ondergeschikte rol spelen en eist gelijke rechten. Tijdens het minnespel weigert ze onder Adam te liggen. Er komt ruzie van en ze vliegt weg naar de Rode Zee. Drie engelen vinden haar en dreigen ermee om elke dag dat ze wegblijft een van haar 100 kinderen te doden.⁸ Daarop vervloekt ze haar Schepper en zweert ze voortaan iedere pasgeborene kwaad te doen. Adam krijgt een iets inschikkelijker vrouw in de plaats, Eva.

Eva

In het scheppingsverhaal neemt zij de verboden appel van de boom der kennis aan van de slang en geeft hem door aan Adam. Door haar ongehoorzame overmoed en haar weigering om opgelegde beperkingen te aanvaarden in het verwerven van kennis, wordt ze slachtoffer van het Kwaad en sleept Adam, de eerste man en het eerste slachtoffer, met zich mee. In de christelijke traditie werd Eva aanvankelijk, net als Adam, beschouwd als slachtoffer van de slang. Gaandeweg verlegt men echter de klemtoon: Eva wordt de verleidster tot het Kwaad en handlangster van de satanische slang.⁹

Jaël

Zowat 3000 jaar geleden leefde Jaël, de vrouw van Cheber, de leider van een nomadenvolk. Op dat moment zijn de Israëlitische stammen in de macht van hun Kanaänitische burens en worden ze met harde hand geregeerd door koning Jabin en zijn wrede generaal Sisera. Op advies van een zieneres mobiliseren de Israëlieten een groot leger en verpletteren Sisera. De generaal slaat op de vlucht en zoekt onderdak bij het nomadenvolk van Cheber. Zijn vrouw Jaël ontvangt hem bijzonder vriendelijk, maar wanneer hij slaapt slaat ze een tentpijn door zijn hoofd.

Dalila

Het verhaal van Dalila speelt zich af in de tijd dat het volk van Israël oorlog voert met de Filistijnen om hen uit het Beloofde Land te verdrijven. Samson, een ijzersterke vechttjas, wordt verliefd op een Filistijnse, de zus van Dalila. Op de bruiloft komt het tot een gevecht met zijn schoonfamilie en de bruid komt hierbij om het leven. Dalila zint op wraak. Ze begint (tegen betaling) een relatie met Samson om hem het geheim van zijn onoverwinnelijke kracht te ontfutselen. Hij geeft haar allerlei loze tips en telkens proberen de Filistijnen hem te doden op basis van die informatie. Toch blijft Samson in de ban van de verleidelijke Dalila, tot hij per ongeluk zijn geheim verklapt: zijn superieure kracht zal verdwijnen als zijn haren afgeknipt worden. Wanneer hij op een nacht met zijn hoofd op haar schoot indommelt, roept ze de Filistijnen binnen, die hem kaalscheren en overmeesteren.

Salomé

De geschiedenis van Salomé situeert zich in Galilea in de 1ste eeuw van onze jaartelling. De joodse prinses Salomé is de dochter van de helleveeg Herodias die een relatie begint met haar schoonbroer Herodes Antipas, de landvoogd van Galilea. Op zijn verjaardagsfeest danst Salomé zo verleidelijk dat Herodes haar, in het bijzijn van al zijn gasten, een wens laat doen. Haar moeder Herodias ziet een gelegenheid om wraak te

⁷ Jan-Kees Verschuure, Lilith, van duivel tot femme fatale. - In: Savante, winter 1996.

⁸ <http://www.brainyencyclopedia.com/encyclopedia/li/lilith.html>

⁹ Ann Brokken (e.a), Femme Fatale: tussen Liefde en Dood. Stad St. Niklaas, 1992. - 141 p. : ill. RoSa Exemplaar nr V3/0036

nemen op Johannes de Doper, die kritiek gaf op haar relatie en daarvoor in de cel zit. Ze zet haar dochter ertoe aan het hoofd van Johannes te vragen op een zilveren dienblad. Herodes verbleekt als hij dat hoort, maar zonder gezichtsverlies kan hij nu niet terugkomen op zijn belofte en de profeet wordt onthoofd. Volgens de Byzantijnse historicus Nicephorus sterft Salomé in het jaar 70 op een ironische manier. Tijdens een winterse overtocht van de bevroren Rhone zakt ze door het ijs en wordt daarbij onthoofd.¹⁰

Salomé krijgt slechts een korte vermelding in de Evangelies van Marcus en Mattheus. In die versie is ze niet meer dan een instrument voor het martelaarschap van Johannes de Doper. Wanneer gedurende de vierde eeuw de populariteit van Johannes toeneemt, krijgt Salomé een steeds slechtere reputatie. De kerkvaders gebruiken haar als een voorbeeld van immoraliteit. Pas in de 19de eeuw zal Salomé een zelfstandige rol gaan spelen als femme fatale.

2.4. HISTORISCHE PERSONAGES

Cleopatra

De machtige Egyptische koningin Cleopatra VII, (70-30 v.Chr.) dochter van Ptolemeus XII, is een buitengewone schoonheid, seksueel ervaren en moordlustig. Ze verleidt de ene na de andere Romeinse veldheer. Mannen die een nacht met haar doorbrengen, laat ze in de ochtend vermoorden. Ze heeft er plezier in mensen te zien sterven.

Cleopatra wordt door haar broer Ptolemeus XIII van de troon verjaagd. Wanneer die zich ook met het bestuur in Rome gaat bemoeien, krijgt hij het aan de stok met Julius Caesar. Die brengt Cleopatra weer op de troon. Om haar machtspositie te verstevigen wordt ze Caesars minnares. Op het moment van de aanslag op Julius Caesar is Cleopatra met hun zoon in Rome. Ze keert terug naar Egypte waar haar broer een mysterieuze dood sterft, zodat hij haar niet meer kan bedreigen.

In Rome komt een triumviraat aan de macht met o.a. Marcus Antonius en Octavianus. Prompt valt Marcus Antonius voor de charmes van Cleopatra. Ze krijgt een tweeling en later nog een zoon van hem, hoewel hij getrouwd is met de zus van Octavianus, de latere keizer Augustus. Octavianus is niet gelukkig met de situatie en valt Egypte binnen. Hij verslaat Marcus Antonius. Om te vermijden dat ze in triomf door Rome gesleurd wordt, pleegt Cleopatra zelfmoord. Ze zou slangengif ingenomen hebben nadat ze diverse soorten gif uitprobeerde op slaven en ter dood veroordeelden om de beste keuze te kunnen maken.

Lucrezia Borgia

Lucrezia (1480-1519) is de dochter van de Spanjaard Rodrigo Borgia, de latere paus Alexander VI, en zijn minnares Vannozza de Cattanei. Haar broer is de beruchte despoot Cesare Borgia. De familie belichaamt de genadeloze politiek van Machiavelli en de seksuele corruptie van de renaissancepauzen. Lucrezia komt in de geschiedschrijving naar voor als een mooi maar manipulatief schepsel dat deelneemt aan incest en seksuele orgieën met haar vader en haar broer. Ze heeft geen probleem met een moord meer of minder, georganiseerd door haarzelf of door een van haar meedogenloze familieleden. Al wie de Borgia's voor de voeten loopt op weg naar macht en rijkdom vindt een mysterieuze en wrede dood, wat drie echtgenoten en diverse minnaars van Lucrezia overkomen is.

Was Lucrezia werkelijk een seksueel geperverteerde gifmengster? We weten te weinig van haar historische achtergrond om te kunnen uitmaken of ze een kille moordenaar was of alleen maar een pion in de handen van haar op macht beluste vader en broer. Die hebben haar vanaf haar 13de jaar diverse keren uitgehuwelijkt aan machtige mannen om hun eigen politieke invloed en rijkdom te vergroten.¹¹

¹⁰ Sabrina Mervin, Carol Prunhuber, Women around the world and through the ages. Atomum Books, Wilmington, (U.S.) 1990. - p. 106-107.

¹¹ Lees meer op het internet, bvb. : http://mo.essortment.com/lucreziaborgia_rldl.htm
<http://www.dragonrest.net/histories/lucrezia.html>

Erzsébet Bâthory

Deze Hongaarse gravin (1560 - 1614) leeft in een tijd waarin de brutale gebruiken van het feodale systeem stevig verankerd blijven in een land dat, veroverd door de Turken, de vooruitgang van de Renaissance niet kent. De adellijke familie Bâthory is berucht om haar excessen. Wellust en geweld zijn er dagelijks. Sommige leden zijn compleet krankzinnig. Als Erzsébet elf jaar is wordt ze naar haar toekomstige schoonfamilie gestuurd, de Nadasdys. Daar gedraagt ze zich opstandig tegen de strenge opvoeding die haar moet klaarstomen voor haar huwelijk met Ferencz Nadasdy. Na het huwelijksfeest vestigt het koppel zich in een sinister kasteel in de Karpaten, een bergketen op de Oostenrijks-Hongaarse grens.

Volgens de volkse overlevering is Erzsébet Bâthory een vrouwelijke Dracula. Na een tijd verveelt ze zich in haar kasteel en begint wreedheden te begaan. Ze slaat een dienstmeisje een bloedneus tot het op haar eigen gezicht spat. Ze meent dat dit bloed haar huid witter maakt. Vanaf dan begint ze zich te baden in menselijk bloed. Ze begint roekeloos te worden, gebruikt het bloed van edelvrouwen, en haar wreedheden komen onvermijdelijk uit. Haar medeplichtigen verschijnen voor de rechtbank in 1611 en worden geëxecuteerd. Erzsébet wordt veroordeeld tot levenslange opsluiting in haar kasteel.

Hoe zat het in werkelijkheid? Mishandeling van lijfeigenen was in die tijd niet uitzonderlijk. Anders lagen de zaken wanneer het ging om adellijke dochters die tot de hofhouding behoorden. Bâthory was wreed, maar de beschuldigingen van vampirisme en hekserij zijn zelfs voor iemand als zij een stap te ver. Ze was vooral machtig en slim. En daarom wilde haar entourage haar onderuit halen: ook zij wilden bloed, haar bloed. In werkelijkheid was ze een sterke, machtige vrouw die weigerde haar landerijen te verdelen onder de mannelijke erfgenamen. Ze heerste over een gebied dat groter was dan dat van de onderkoning én daarenboven bemoeide ze zich ook nog eens actief met het politieke leven. Een lastercampagne kwam haar politieke tegenstanders dan ook goed van pas.¹²

3. De femme fatale in de 19e-eeuwse kunst

Ons huidige concept van een gevaarlijke, dodelijke vrouw stamt voornamelijk uit het einde van de 19de eeuw.¹³ De fatale vrouw is op dat ogenblik veeleer een product van de mannelijke verbeelding. Ze incarneert zijn angsten en begeerten: angst voor de cruciale rol die de vrouw vervult bij de voortplanting en angst voor haar mysterieuze verleidingskracht en voor de macht die ze heeft over mannelijke emoties.

3.1. VERKLARING

In de 19de eeuw kent Vlaanderen, zoals in de omringende landen, ingrijpende maatschappelijke veranderingen. Als gevolg van de industriële revolutie ontstaat een nieuwe heersende klasse, de gegoede burgerij. Het kostwinnersmodel komt op, de vrouw wordt geweerd uit het maatschappelijke leven. Om amoureuze verhoudingen met risico op buitenechtelijke kinderen te vermijden mag de vrouw het huis niet meer uit. De plaats van de vrouw is aan de haard. Alleen de hechte structuur van het gezin vrijwaart de verworven rijkdom tegen verbrokkeling. Door de al te strenge moraal is in de 19de eeuw het seksuele leven binnen het huwelijk volledig verstoord en verdord. De vrouw wordt seksueel gefnuikt en onwetend gehouden, ze kwijnt weg in melancholisch gemijmer, terwijl de man een uitlaatklep vindt voor zijn seksuele noden in het bordeel.

¹² lees meer op de RoSa website, rubriek EHBf onder het kopje "Word Kenner!" - "Ontdek de iconen" - "Mooi en Meedogenloos"

¹³ Radio Netherlands: <http://www2.rnw.nl/rnw/en/features/cultureandhistory/030417femmes.html>

Als seksuele impulsen systematisch verdrongen worden, manifesteren zij zich op een verhevigde en vaak ontaarde manier, constateert Sigmund Freud op het einde van de 19de eeuw. Er is een wildgroei aan perversiteiten, reëel en gefantaseerd. De Oostenrijkse schrijver Leopold Sacher-Masoch (masochisme) wijdt een novelle aan het verhaal van de bloeddorstige gravin Bãthory. Ze duikt sindsdien op in de literatuur, op toneel en op het scherm.

Ook in de kunst is deze verwrongen en hypocriete houding ten opzichte van seksualiteit een van de belangrijkste leidmotieven. De zinnelijkheid wordt voorgesteld als een verboden vrucht, met onweerstaanbare charmes, maar ook met alle gewetensproblemen van dien. Kunststromingen uit de late 19e eeuw zoals de romantiek, het symbolisme en het decadentisme illustreren vooral een maatschappijbeeld waarbij de vrouw bedreigend is en onderdrukt moet worden, wil de man niet ten onder gaan.

Geïnspireerd door de opkomst van de psychologie worden schilders, schrijvers en componisten gefascineerd door de rol van fatale vrouwen in Griekse tragedies en de Bijbel. Oscar Wilde' schrijft het toneelstuk "Salome, een tragedie in één bedrijf" (1905). Dit werk wordt door Richard Strauss gebruikt als libretto voor een opera. Schilders zoals John William Waterhouse, Gustave Moreau en Edvard Munch nemen figuren zoals Medusa, Circe, Helena, Salomé en Judith uit de originele verhalen om de noties macht, seksualiteit, dood en de man als slachtoffer te verbeelden. Zo wordt Salomé in de kunst ontwikkeld tot een zelfstandige fatale vrouw die afgewezen werd door de profeet Johannes en daarom zijn afgehakte hoofd wil kussen, wat hij haar tijdens zijn leven geweigerd heeft. De psychologisering van het Salomé-verhaal en de evolutie naar een liefdesgeschiedenis is een typisch 19de-eeuws verschijnsel. Het past zowel bij de smachtende liefdespathetiek van de romantiek als bij de Freudiaanse zoektocht naar de drijfveren van het onbewuste.¹⁴

3.2. TYPES¹⁵

Zowel qua uiterlijk als op geestelijk vlak vertonen de 19de-eeuwse fatale vrouwen heel wat verschillen. Dé femme fatale bestaat niet: er zijn langoureuze Pariennes, uitgemergelde straatmadelieven, uitdagende maar onderkoelde androgyne types. De meest voorkomende types zijn:

De exotische schone

Met haar donkere haren en zwarte ogen suggereert ze een verzengende vurigheid en een onwaarschijnlijk hevig temperament. Ze roept heftig verlangen op bij de man en boezemt hem ontzag maar ook angst in. Dit Oosterse, serene mysterieuze type past in het romantische escapisme van de tweede helft van de 19de eeuw.

De noordelijke schone

Een slangachtige, bleke vrouw met rood haar en groene ogen. Haar breekbare tengerheid straalt een ongerepte onschuld uit. Toch draagt deze mysterieuze vrouw in haar ondoordringbare, katachtige geslotenheid iets macabers bij zich. Deze vrouw beheerst het werk van Fernand Khnopff en het artistieke milieu van het fin de siècle Wenen.

De 'kidnapped maiden'

Hoewel zelf onschuldig, heeft ze een onmiskenbaar fataal aspect: ze veroorzaakt de dood van velen en dwingt goden en helden tot oneerbare daden. Vaak zijn het een soort vrouwelijke personificaties van goddelijke machten.

¹⁴ Ann Brokken (e.a), *Femme Fatale: tussen Liefde en Dood*. Stad St. Niklaas, 1992. - 141 p. : ill. RoSa Exemplaar nr V3/0036

¹⁵ ibidem

De 'empoisoneuse' of 'kannibale'

Zoals de bidsprinkhaan of de giftige vrouwtjesspin vernietigt dit soort vrouwen het mannetje na gebruik. Haar aantrekkingskracht op de man is absoluut fataal. Hij wil en moet zelfs in haar val lopen, omdat hij daartoe een onweerstaanbare dwang voelt.

Ze is in staat de man te overheersen met haar gevaarlijke schoonheid, gewiekste strategieën en dodelijke vallen. Ze vangt haar prooi in een attractief maar fataal web. Haar wellust en aantrekkingskracht zijn instrumenten van haar kannibalistische wreedheid, waardoor haar slachtoffers haar gunsten betalen met hun leven. Zelf blijft deze mannenverslindster telkens opnieuw onbevredigd en ontgoocheld achter.

4. De femme fatale in de 20ste eeuw

4.1. THEATER EN FILM

Na 1910 verdwijnt het icoon van de femme fatale uit de kunst, maar het gaat meer en meer deel uitmaken van het dagelijkse leven via films en televisie. Fatale vrouwen kom je vaak tegen in de film noir, in spionageverhalen en in strips.

Door de opkomst van de cinema maakt Vlaanderen kennis met het sekssymbool uit de beginjaren van de film, **Theda Bara**, de artiestennaam van Theodosia Burr Goddman (1885-1955). Ze is een van de populairste actrices uit de stomme film. In 1908 debuteert ze op Broadway met "The Devil" en in 1914 met de film "The Stain". Het is Theda Bara die de term "vamp" bij een groot publiek introduceert en de weg effent voor gelijkaardige fatale vrouwen zoals **Greta Garbo** (*The Temptress*, *The Flesh and the Devil*, *Mata Hari*) en **Marlene Dietrich** (*Der Blaue Engel*, *The Devil is a Woman*).¹⁶

Mae West, geboren in New York als Mary Jane West (1893-1980), is het eigenwijze prototype van de femme fatale, berucht om haar schunnige oneliners. Ze begint als kindsterretje van vijf in het variété theater. Op haar twaalfde speelt ze "Baby Vamp". Haar eerste zelfgeschreven stuk, "Sex" (1927), brengen haar en haar hele cast in de gevangenis voor openbare zedenschennis. Ze stapt over naar de film en speelt onder meer samen met de cynische knorpot WC Fields in *My Little Chickadee* (1940).

In de jaren veertig ontstaat een nieuw filmgenre, de **film noir**, gebaseerd op naturalistische detectiveromans (Série Noire) dat verder borduurt op de fatale vrouwentypes uit de stomme film. Thema's zijn moord, ontrouw, verraad. De personages zitten buiten hun wil gevangen in een noodlottige situatie die hen dwingt wanhopige keuzes te maken. De plot gaat meestal over een cynische, gedesillustioneerde antiheld, vaak een privé detective van dubieus allooi, die hopeloos aangetrokken wordt tot een verraderlijke vrouw. Uit begeerte begaat hij stommititeiten waaraan beiden ten onder gaan.

Actrices als **Barbara Stanwyck** (*Double Indemnity*)¹⁷ en **Joan Crawford**, die in de jaren 1930 karaktervolle werkende vrouwen neerzetten, slagen erin hun verwaterende filmcarrière in het Hollywood van de jaren veertig een nieuw élan te geven door enkele van de meest dramatische femmes fatales gestalte te geven. In de plaats van de psychologisch schrale archetypes krijgen we nu overtuigende profielen van menselijke vrouwen.¹⁸

Voor recenter werk denken we vooral aan **Glenn Close** in *Fatal Attraction* (1987) en **Sharon Stone** in *Basic Instinct* (1991).

¹⁶ http://www.brainyencyclopedia.com/encyclopedia/t/th/theda_bara.html

¹⁷ *Double Indemnity* (1944) gaat over een detective van een verzekeringsmaatschappij. Hij raakt verstrikt in de netten van een vrouw die haar echtgenoot wil laten ombrengen.

¹⁸ Lees meer :Marling, William. *Hard-Boiled Fiction*. Case Western Reserve University. Updated 2 August 2001. <http://www.cwru.edu/artsci/engl/marling/hardboiled/FemmeFatale.html>

4.2. MATA HARI

Margaretha Geertruida Zelle¹⁹ wordt in 1876 in Leeuwarden geboren. Ze groeit op in weelde, maar het tij keert. Als ze 14 wordt, sterft haar moeder en moet ze naar een oom. Die stuurt haar naar een kloosterschool, waar ze uitblinkt in talen. Margaretha Zelle heeft al vroeg een zwak voor geld en voor mannen in uniform. Op haar 19de trouwt ze met de veertiger Rudolph MacLeod, een Nederlandse legerkapitein met verlof uit India. Haar huwelijk blijkt echter geen succes. Het koppel vertrekt naar Sumatra waar mevrouw MacLeod de aandacht trekt van een plaatselijke sultan. Hij wordt haar minnaar en maakt haar tijdelijk financieel onafhankelijk. Na de echtscheiding keert ze terug naar Nederland.

Om aan de kost te komen gaat ze zich uitgeven als exotische danseres met zelf verzonnen sluierdansen. In 1905 komt ze aan in Parijs en stelt zichzelf voor als Mata Hari (Oog van de Dag), een heilige danseres uit Java. Ze leeft van haar optredens en van de gulheid van haar minnaars. Emile Guimet organiseert een optreden voor haar in zijn Museum voor Oosterse Kunst, waarmee ze eindelijk succes oogst. Nadat het publiek in Parijs genoeg van haar heeft, trekt ze naar Berlijn waar ze beweert de natuurlijke dochter van de Prins van Wales en een Hindoe prinses te zijn. Als Mata Hari speelt ze handig in op de fin de siècle atmosfeer met haar hang naar Oosters exotisme. Haar populariteit als naaktdanseres breidt zich uit naar diverse Europese steden.

De Eerste Wereldoorlog breekt haar carrière echter abrupt af. Ze zoekt opnieuw contact met haar militaire aanbidders en biedt aan tegen betaling informatie te verzamelen. Ze speelt een gevaarlijk dubbelspel zonder zelf goed te beseffen waar ze mee bezig is, tot ze verstrikt raakt in haar eigen netten van fantasie en bedrog. Haar zelf gecreëerde imago van femme fatale wordt haar uiteindelijk noodlottig. Ze wordt gefusilleerd door de Fransen in Vincennes op 15 oktober 1917.

5. De hedendaagse femme fatale: een psychologisch profiel

5.1. OORZAKEN

Volgens klinisch psycholoog en psycho-analyticus E. de Klerk²⁰ kun je fatale vrouwen ook in de dagelijkse realiteit ontmoeten. Niet elk meisje ontwikkelt zich echter tot femme fatale. Niet elke man valt aan haar ten prooi. Allebei vertonen ze persoonlijkheidskenmerken die hen tot elkaar veroordelen. Die eigenschappen zijn volgens de Klerk het gevolg van een combinatie van erfelijkheid en omgevingsfactoren.

Fatale vrouwen hebben in aanleg een gezonde dosis vitaliteit en ondernemingszin. Die gebruiken ze om onverwerkte angsten en emotionele verwaarlozing uit hun vroegste kindertijd te verwerken. Ze hebben als peuter een tekort aan veiligheid ervaren. Ten minste één ouder is te agressief en bedreigend voor hen geweest. Daarnaast heeft die, of de andere ouder, hen affectief verwaarloosd of ontvingen ze wel een zekere zorg, maar van een somber of grillig soort, eerder afgestemd op de eigen behoeften dan op die van het kind.

¹⁹ Marijke Huisman, *Mata Hari (1976-1917): de levende legende*. Hilversum: Verloren verleden, 1998. - 85 p.: ill. ISBN 90-6550-442-7; RoSa exemplaar nr. T/0548

²⁰ Eddy de Klerk, *De fatale vrouw en haar geheimen vanuit psychoanalytisch perspectief*. In: *Fatale vrouwen: 1860-1910/ eindred. Henk Van Os (e.a.), Thijs Tromp*. - Wommelgem:

5.2. KENMERKEN

Macht

De fatale vrouw verwerft macht via haar seksualiteit. Ze bant elk teken van kwetsbaarheid, zwakte of behoeftigheid uit haar emotionele repertoire. Kinderen die in hun prilste relaties te maken krijgen met bedreiging en affectieve verwaarlozing, herhalen als volwassene actief waaraan ze als kind passief blootgestaan hebben. Slachtoffer wordt dader. Een ingebeeld superioriteit biedt troost voor de vernederingen en tekorten die ze als kind ondergingen.

Seksualiteit

Affectief verwaarloosde kinderen lopen het risico hun relaties als volwassene te seksualiseren. Als garantie van lichamelijke nabijheid en opwinding vormt seksualiteit een natuurlijke antistof tegen het gevoel van leegte, doodsheid, kilte en eenzaamheid die het gevolg zijn van een gebrek aan warmte en tederheid in de vroege jeugd.

Serie

De fatale vrouw gaat telkens weer op zoek naar een nieuw slachtoffer. Ze is zich niet bewust van haar gedragspatroon: het gaat immers om automatische gedragingen. Sinds Freud weten we dat mensen geneigd zijn een traumatiserende, onverwerkte situatie uit de kindertijd in het volwassen leven serieel te herhalen. Met kleine variaties wordt een zelfde scenario, hoe (zelf)beschadigend ook, telkens opnieuw en onontkoombaar doorlopen. De wraak waarmee de fatale vrouw de reeks mannen treft die ze ontmoet, vloeit voort uit de heimelijke wrok die ze voor haar angstaanjagende vader of moeder koestert. Onderhuids blijven de revanchegedachten voor de bedreigende ouderfiguur bestaan. Geen enkel later slachtoffer kan ooit genoegdoening geven.

De man als slachtoffer

De fatale vrouw heeft van nature een grote honger naar prikkels en kicks en een extreme drang naar onafhankelijkheid. Ze veracht mannen die door hun begeerte afhankelijk van haar worden. De man leeft in diepe angst en machteloze woede als gevolg van het kwetsende gedrag van zijn geliefde. Ze treitert en vernedert hem tot hij in een toestand van totale vervreemding komt. Hij vindt niet de kracht om uit de relatie te stappen. Ook hier is dat onvermogen terug te voeren tot zijn vroege jeugd. Als kind was hij evenmin in staat om bij zijn bedreigende ouders weg te gaan.

Dood

Als kind heeft de fatale vrouw zich gevoelsmatig in zichzelf teruggetrokken en een dam opgeworpen om zich te beschermen tegen angstaanjagende verzorgers. Hoe extremer die afscherming, hoe groter het risico op gevoelloosheid in het latere contact met de buitenwereld. Als volwassene kunnen ze geen medelijden opbrengen voor de ander. Ze genieten van hun wraak. Revanche kan veel gradaties van intensiteit hebben, tot vrijwillige levensberoving toe, als gevolg van een combinatie van extreme gevoelloosheid en wraaklust. Dikwijls komt de fatale vrouw zelf ongelukkig aan haar einde. Haar stille wrok en haatgevoelens tegen de primaire verzorgers roept een onbewust maar verpletterend schuldgevoel op dat vraagt om boetedoening. Daarom probeert ze haar innerlijke schuld te delgen door uiteindelijk in de slachtofferrol terecht te komen.

En de fatale man?

Er bestaat een mannelijke pendant van de fatale vrouw, de "ladykiller"²¹, een term die ook verwijst naar de dood. Doorgaans is dat niet letterlijk bedoeld, maar het gebeurt soms wel.

Het begrip femme fatale en de noties die ermee gepaard gaan, hebben betrekking op de heteroseksualiteit. Dit betekent niet dat het fenomeen daarbuiten niet voorkomt. Er bestaan zowel mannelijke als vrouwelijke homoseksuele varianten.²²

²¹ Roodvoets, Carolien, Het monsterverbond: de aantrekkingskracht van foute mannen. Haarlem: Aramith, 2003. - 229 p. ISBN 90-6834-196-0 - RoSa Exemplaar nr.: DIII2a/0066

²² Tanya van der Spek, Zij aan Zij Magazine, 2004. <http://www.tanya.nl/foutevrouw.html>

6. Literatuur

- Bolton, Andrew (e.a.), Wild: Fashion untamed. New York, The Metropolitan Museum of Art, 2004. - 179 p.: ill. ISBN 0-300-10638-6
- Brokken, Ann (e.a), Femme Fatale: tussen Liefde en Dood. Stad St. Niklaas, 1992. - 141p.: ill.
- Huisman, Marijke, Mata Hari (1976-1917): de levende legende. Hilversum: Verloren verleden, 1998. - 85 p.: ill. ISBN 90-6550-442-7
- Mervin, Sabrina, Prunhuber, Carol, Women around the world and through the ages. Atomum Books, Wilmington, (U.S.) 1990.
- Roodvoets, Carolien, Het monsterverbond: de aantrekkingskracht van foute mannen. Haarlem: Aramith, 2003. - 229 p. ISBN 90-6834-196-0
- Van Os, Henk, Tromp, Thijs (e.a.), Fatale vrouwen: 1860-1910. - Wommelgem: BAI, 2003. - 181 p.: ill. Met bibliogr. ISBN 90-76704-20-1
- Verschuure, Jan-Kees, Lilith, van duivel tot femme fatale. - In: Savante, winter 1996.
- Tanya van der Spek, Zij aan Zij Magazine, 2004. <http://www.tanya.nl/foutevrouw.html>
- Marling, William. Hard-Boiled Fiction. Case Western Reserve University. Updated 2 August 2001. <http://www.cwru.edu/artsci/engl/marling/hardboiled/FemmeFatale.html>
- http://www.brainyencyclopedia.com/encyclopedia/f/fe/femme_fatale.html
- Radio Netherlands:
<http://www2.rnw.nl/rnw/en/features/cultureandhistory/030417femmes.html>

Samenstelling: Brigitte Rys